

future psychologists. Acquaint with comparative description progress communicative ability students first, third and fifth courses. Describes dynamics standards progress future psychologists with process university preparation. Key words: communicative ability, contact, dynamic standards progress contact, students future psychologists.

УДК 159.9 : 316.454.52 (043)

Ханецька Т.І.

Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЄВОГО СПІЛКУВАННЯ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У статті представлена психологічна специфіка формування культури мовленнєвого спілкування студентів-психологів у вищій школі.

Ключові слова: культура спілкування; культура мовленнєвого спілкування; формування культури мовленнєвого спілкування.

Постановка проблеми. У сучасній соціально-політичній і культурно-історичній ситуації, яка склалася в Україні, освіта повинна стати одним із факторів розвитку самої держави та трансформації суспільно-політичного та економічного життя суспільства. Соціальне замовлення ставить високі вимоги до професійної підготовки психолога і однією з актуальних проблем сучасної психологічної освіти є формування професійної компетентності майбутнього фахівця. Потребою сучасної психологічної практики є підвищення ефективності та якості професійної підготовки майбутнього психолога до взаємодії з клієнтом, що дозволяє впливати на рівень його культури

мовленнєвого спілкування як базового структурного компонента психологічної культури фахівця.

Необхідно відмітити, що культура мовленнєвого спілкування психолога та детермінанти її розвитку виступають важливою складовою психологічної готовності майбутнього фахівця до успішної професійної діяльності. Тому має науковий сенс цілеспрямоване вивчення культури мовленнєвого спілкування психолога, її структури, основних детермінант розвитку, розкриття природи і умов формування. Саме від цього залежить успішність професійної діяльності, професійне та особистісне зростання майбутніх фахівців.

Проблемою дослідження формування професійної компетентності особистості психолога-практика і його підготовки в умовах вищих навчальних закладів займалися Г.С.Абрамова, О.Ф.Бондаренко, О.Ф.Копйов, В.Г.Панок, Н.І.Пов'якель, В.А.Семиченко, Н.В.Чепелева, Т.С.Яценко та інші. У працях цих вчених висвітлюються питання актуальності особистісного зростання психолога в процесі професійної підготовки, наводяться конкретні системи їх підготовки у вузі до різних аспектів професійної діяльності, зокрема, професійного спілкування тощо [1; 2; 4; 8].

Варто підкреслити, що всі основні види професійної діяльності психолога-практика здійснюються через організацію спілкування з клієнтами і результати його роботи значною мірою залежатимуть від того, яким рівнем культури мовленнєвого спілкування він володіє, наскільки вдалося йому встановити ефективний міжособистісний контакт з клієнтом [1; 2; 8].

Однак і досі немає загальноприйнятих визначень понять “культура спілкування” та “культура мовленнєвого спілкування”. У науковій літературі донедавна ці поняття розглядалися суто в науково-педагогічному значенні – як вихованість особистості та вміння говорити. Інтерес до проблеми культури спілкування викликаний передусім потребами суспільної практики для підвищення ефективності фахової діяльності людини.

На сучасному етапі психологічної науки, культура спілкування людини науковцями розглядається як її здатність до забезпечення психологічно комфортного і комунікативно ефективного

спілкування. Ця здатність трактується через розуміння культури як поважного ставлення суб'єкта спілкування до інших людей і до самого себе у процесі міжособистісної взаємодії. При моральнісному, усвідомленому ставленні до процесу комунікації його учасники розглядаються як психологічно рівноправні партнери, суб'єкти, а не об'єкти спілкування. Такі стосунки є необхідною умовою культури спілкування в професійній діяльності психолога [5; 8].

Спираючись на характерний для вітчизняної психології особистісно-діяльнісний підхід до обґрунтування змісту культури мовленнєвого спілкування і визначаючи його специфіку, О.М.Корніяка тлумачить культуру мовленнєвого спілкування як якісну характеристику здатності людини до здійснення діяльності спілкування, використовуючи мовленнєві засоби, адекватні меті спілкування, як стійку інтегративну властивість її особистості Цими характеристика повинен володіти кожен психолог-професіонал [5].

Слід зазначити, що у лінгвістичній науковій літературі високий рівень культури мовлення розглядається як вміння правильно точно та виразно передавати свої думки з допомогою правильної мови, яка зберігає норми сучасної літературної мови. Але високий рівень культури мовлення полягає не лише у слідуванні нормам мови. Він полягає ще й в умінні знайти не лише точний засіб для вираження своєї думки, але й найбільш дохідливий, тобто виразний, і найбільш доречний для даного випадку [5].

Зрозуміло, що для ефективного мовленнєвого спілкування особистість повинна володіти його культурою. Як свідчить аналіз психологічної літератури, такі поняття, як культура спілкування, культура мовлення і культура поведінки в єдності характеризують особистісну культуру суб'єкта спілкування.

Варто зазначити, що культуру мовленнєвого спілкування психолога науковці розглядають як єдність двох взаємопов'язаних начал: лінгвістичного (мовного) і психологічного (особистісного), вона передбачає не тільки мовну компетентність, а й здатність психолога використовувати мовні та інші комунікативні засоби для управління своїми пізнавальними процесами, для регулювання поведінки і спілкування з клієнтами, задля досягнення мети своєї

професійної діяльності. Тобто йдеться про культуру мовлення як здатність (знання і вміння) оптимально реалізувати в ході спілкування засоби вербальної і невербальної комунікації відповідно до конкретної ситуації спілкування [5; 8].

Культура спілкування і культура мовленнєвого спілкування не є остаточними характеристиками психолога як суб'єкта спілкування, бо вони діалектично поєднують в собі досвід людського суспільства та індивідуальний досвід міжособистісної взаємодії, який постійно збагачується практикою спілкування. Прагнення до вдосконалення індивідуальної культури мовленнєвого спілкування психолога ґрунтується на досвіді спілкування, здобутому через засвоєння надбань загальнолюдської культури, у процесі безпосередньої мовленнєвої взаємодії з клієнтами.

Результати дослідження. Базуючись на системно-структурному підході, ми визначаємо поняття “культура мовленнєвого спілкування психолога” як комплексне системне утворення особистості фахівця, що виступає складовою поведінкового компонента культури його спілкування і має місце на фазі реалізації ним мовленнєвих дій у зовнішньому плані за допомогою мовленнєвих засобів, адекватних цілям професійного спілкування [7].

Теоретичний аналіз проблеми дослідження також дозволив нам виділити структурні компоненти культури мовленнєвого спілкування психолога (професійні комунікативні знання, вміння формулювати професійні висловлювання та комунікативно-мовленнєві навички) та професійно важливі особистісні детермінанти культури мовленнєвого спілкування психолога, які зумовлюють її розвиток (самоактуалізація як спрямованість на професійне самовдосконалення, емпатійність як спрямованість на допомогу клієнту та діалогічна спрямованість професійного спілкування, яке реалізується у вмінні психолога встановлювати міжособистісні контакти з клієнтом) [7].

За результатами та висновками емпіричного дослідження нами було визначено особливості динаміки формування культури мовленнєвого спілкування у студентів спеціальності “Психологія” деної форми навчання протягом фахової підготовки і встановлено, що рівень сформованості структурних компонентів культури

мовленнєвого спілкування у своїй динаміці відзначається нерівномірністю у зростанні показників та незначною різницею у зміні цих показників. Особливості такої динаміки репрезентують потребу у створенні більш ефективних умов освітньої підготовки, зокрема в удосконаленні змістового компоненту навчальних програм та розширенні їх методичного арсеналу.

Враховуючи специфіку структурного підходу нами було встановлено, що структурні компоненти культури мовленнєвого спілкування психолога є взаємозалежними. Результати констатувального експерименту дозволили визначити необхідність розвитку всіх структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування психолога, а особливо вміння формулювати професійні висловлювання, який зумовлює якісні аспекти функціонування інших компонентів (професійних комунікативних знань та комунікативно-мовленнєвих навичок) і впливає на динаміку формування культури мовленнєвого спілкування загалом. У даному аспекті суттєвого значення набуває роль особистісної детермінації та якісного її наповнення у розвитку компонентів культури мовленнєвого спілкування [7].

Вирішувати проблему формування культури мовленнєвого спілкування доцільно, виходячи з того, що цей процес органічно включається у підготовку психолога як професіонала і одним із його етапів повинен бути психологічний супровід (регулярне спостереження за діяльністю студентів під час проходження ними виробничих практик різних видів, під час проведення, за необхідності, додаткових індивідуальних психологічних консультацій; інструктування, навчання у тренінгових групах тощо). Такий підхід дозволить встановити наявні переваги і недоліки професійно-мовленнєвої підготовки, сильні і слабкі сторони власного індивідуального стилю комунікативної взаємодії студентів, визначити та обґрунтувати шляхи їх оптимізації.

Для вирішення основної мети формувального експерименту основним методичним інструментом ми обрали комплексну програму формування культури мовленнєвого спілкування у майбутніх психологів в умовах вищої школи, до якої включений спецкурс “Культура спілкування психолога”, а також проблемно-

рольові ігри, що відображали реальні умови психоконсультативної роботи психолога.

Метою лекційних та семінарських занять спецкурсу було формування і закріплення відповідних теоретичних знань, зміст яких структуровано на основі аналізу наукових джерел з проблеми культури спілкування та культури мовленнєвого спілкування у професійній діяльності психолога. Метою практичних занять був розвиток особистісних якостей, значущих для професійної діяльності психолога, оволодіння практичними навичками мовленнєвої взаємодії у процесі психоконсультування, удосконалення професійних умінь, формування вміння формувати професійні висловлювання.

Проблемно-рольові ігри, які відображали систему взаємодії “психолог-клієнт” виступали основним методичним інструментом, за допомогою якого відбувався розвиток уміння будувати консультативний діалог, уміння формулювати професійні висловлювання, відбувалося формування якостей та вмінь, значущих для розвитку культури мовленнєвого спілкування. Уявна професійна діяльність психолога у рольовій грі дозволяла студентам спроектувати справжнє професійне спілкування та наочно відтворити ролі “консультанта” і “клієнта”, а також потренуватися в умінні з’ясування проблеми клієнта, у формулюванні консультативної гіпотези, постановці консультативного завдання і тим самим відрефлексувати цілу низку своїх професійних здібностей, вмінь та труднощів. Програвання консультативного сеансу носило повчальний та діагностичний (для виявлення рівня сформованості вміння формулювати професійні висловлювання) характер.

Формувальний експеримент реалізувався поетапно і включав: а) діагностичний етап, який включав обстеження майбутніх психологів з метою констатації їхнього актуального рівня сформованості структурних компонентів та особистісних детермінант культури мовленнєвого спілкування; б) власне формувальний етап, на якому реалізовувалася комплексна програма формування культури мовленнєвого спілкування в експериментальній групі; в) контрольний етап, який включав

діагностичне обстеження, спрямоване на визначення ефективності розробленої комплексної програми.

Експериментом було охоплено 60 студентів п'ятого курсу спеціальності “Психологія”. З них шляхом рандомізації було сформовано експериментальну та контрольну групи, чисельністю по 30 осіб у кожній. При цьому на добровільних засадах до експерименту нами залучались студенти – майбутні спеціалісти з різних академічних груп.

Діагностичним інструментом для вивчення особистісних детермінант культури мовленнєвого спілкування майбутніх психологів виступили аналогічні методики, застосовані нами в емпіричному дослідженні: методика вивчення емпатійних здібностей В.В.Бойка (для встановлення рівня емпатійності); методика “Самоактуалізаційний тест” (САТ) Л.Я.Гозмана, М.В.Кроза та М.В.Загики (для встановлення рівня самоактуалізації особистості); методика “Інтерперсональна діагностика” Т.Лірі у модифікації Л.М.Собчик (для вивчення типів ставлення до інших у міжособистісній взаємодії) [6].

Дослідження рівня сформованості професійних комунікативних знань як структурного компонента культури мовленнєвого спілкування психолога проводилось на основі аналізу академічної успішності студентів полягало в обрахуванні середнього арифметичного бала за результатами літньої та зимової сесій на четвертому та п'ятому курсах по кожному досліджуваному та за оцінками судженнями викладачів ВНЗ. Дані були надані адміністрацією Інституту педагогіки і психології у вигляді зведених таблиць.

Щодо вміння формулювати професійні висловлювання та комунікативно-мовленнєвих навичок як структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування психолога, то у формувальному експерименті, зважаючи на невелику кількість студентів, ми використовували рольову гру “Психологічне консультування” за матеріалами С.В.Васьківської та П.П.Горностая [3], яка полягала у вирішенні студентами комунікативних ситуаційних задач проблемного змісту.

У формувальному експерименті проблемні ситуації розв'язувались не письмово, а у живому діалогічному спілкуванні, коли експериментатор виступав у ролі спостерігача, фіксуючи необхідні дані, а два досліджуваних обмінювались мовленнєвими репліками щодо змісту конкретно заданої проблеми. Повторення однієї і тієї ж задачі у парі з іншими досліджуваними могло б призвести до обміну змістом цієї задачі серед студентів, які ще не брали участь у грі. З метою уникнення завчасної підготовки до спілкування з “клієнтами” нами було підібрано 60 ідентичних за складністю проблемно-ситуаційних задач.

Кожному студентові у ролі консультанта було надано достатньо часу для підготовки, що включала ознайомлення зі змістом задачі, вивчення суті проблеми, програмування бесіди, вибір мовленнєвих засобів, налаштування на певний емоційний стан для входження у роль тощо.

Отже, формувальний експеримент було організовано з використанням емпіричних методів спостереження, тестування та опитування. Також у комплексній програмі використовувалися міні-лекції з технологій творчого пошуку вирішення поставлених завдань, домашні завдання, різноманітні форми тематичних опитувань, самозвіти, індивідуальні консультування студентів та групові обговорення.

Аналізуючи результати формувальної частини дослідження, ми встановили взаємозв'язок між особистісними детермінантами культури мовленнєвого спілкування та її структурними компонентами у студентів – майбутніх психологів до і після застосування комплексної програми. Отримані результати засвідчили підвищення рівня самоактуалізації до вище середнього (з 23,0 % до 43,3 %), емпатійності до середнього рівня (з 40,0 % до 46,7 %) як найбільш оптимального у професійній діяльності психолога, спрямованості на співробітництво з партнером по спілкуванню, орієнтації на дружелюбні та доброзичливі стосунки при встановленні міжособистісного контакту (з 36,6 % до 53,3 %), ініціативності та незалежності у веденні бесіди, впевненості у собі (з 35,0 % до 48,3 %) у студентів експериментальної групи. Відбулися зміни і у розвитку структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування даних студентів. Цей факт свідчить про те, що застосування комплексної

ВИПУСК 1

програми формування культури мовленнєвого спілкування сприяє підвищенню рівня сформованості професійно важливих особистісних детермінант у майбутніх психологів, які визначають розвиток її структурних компонентів, і, відповідно, культури мовленнєвого спілкування студентів у цілому в подальшій професійній діяльності (табл. 1).

Таблиця 1.

Динаміка змін структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування майбутніх психологів до і після формувального експерименту

N=60

Компоненти культури мовленнєвого спілкування	Рівні сформован.	Досліджувані							
		<i>Експеримент. група</i>				<i>Контрольна група</i>			
		до експер.		після експер.		до експер.		після експер.	
		%	а бс. к-ть	%	а бс. к-ть	%	а бс. к-ть	%	а бс. к-ть
Професійні комунікативні знання	високий	3 0,0	9	4 0,0	1 2	3 3,3	1 0	3 6,7	1 1
	середній	4 0,0	1 2	3 6,7	1 1	4 3,4	1 3	4 0,0	1 2
	низький	3 0,0	9	2 3,3	7	2 3,3	7	2 3,3	7
Вміння формулювати професійні висловлювання	високий	3 0,0	9	5 3,3	1 6	3 3,3	1 0	4 0,0	1 2
	середній	4 6,7	1 4	3 6,7	1 1	3 6,7	1 1	3 3,3	1 0
	низький	2 3,3	7	1 0,0	3	3 0,0	9	2 6,7	8
Комунікативно-мовленнєві навички	високий	5 0,0	1 5	6 0,0	1 8	5 3,3	1 6	5 6,7	1 7
	середній	4 6,7	1 4	4 0,0	1 2	4 3,4	1 3	4 0,0	1 2
	низький	3 ,3	1	-	-	3 ,3	1	3 ,3	1

У досліджуваних після застосування комплексної програми формування культури мовленнєвого спілкування відбулися якісні зміни у розвитку її структурних компонентів, і, відповідно, культури мовленнєвого спілкування майбутніх психологів у цілому. У даних студентів підвищилися рівні професійних комунікативних знань та комунікативно-мовленнєвих навичок. Значні зміни відбулися у розвитку вміння формулювати професійні висловлювання, яке інтегрує професійні комунікативні знання та комунікативно-мовленнєві навички. Даним студентам були характерні вміння вести психоконсультативну бесіду на всіх її етапах: вміння заспокоїти та налаштувати “клієнта” на співпрацю на початковому етапі бесіди, вміння завершення психоконсультативного сеансу тощо; вживання широкого арсеналу професійної термінології при формулюванні професійних висловлювань, адаптуючи їх до розуміння “клієнта”, з дотриманням критеріїв правильності, доцільності та зрозумілості, наявність реплік підтримки та прийняття, ввічливих форм та ознак активного слухання тощо [7].

Висновки та перспективи. Таким чином, проведене нами експериментальне дослідження дозволяє стверджувати, що культура мовленнєвого спілкування психолога – це комплексна і багатовимірна система професійних знань, умінь і навичок особистості професіонала, що визначається показниками динаміки її структурних компонентів і в умовах спеціально організованого психолого-педагогічного впливу на її особистісні детермінанти розвивається до вищого рівня.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова Г.С. Практическая психология : учеб. для студ. вузов. – М.: Академический Проект, 2003. – 496.
2. Бондаренко А.Ф. Личностное и профессиональное самоопределение отечественного психолога-практика // Московский психотерапевтический журнал. – 1993. - №1. – С.63-76.
3. Васьковская С.В., П. П. Горноста́й. Психологическое консультирование: ситуационные задачи. - К. : Вища школа, 1996.- 192 с.

4. Копьев А.Ф. Психологическое консультирование: опыт диалогической интерпретации // Вопросы психологии. – 1990. - №3. – С. 17-24.

5. Корніяка О.М. Психологія комунікативної культури школяра. – К.: Міленіум, 2006. – 336 с.

6. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: учеб. пособие / под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара: «Бахрах», 2000. – 672 с.

7. Ханецька Т. І. Формування культури мовленнєвого спілкування у професійній діяльності майбутніх психологів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” - К., 2008. – 20 с.

8. Чепелева Н.В., Н.І. Пов’якель Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога // Зб. наук. праць “Психологія”. – Вип.3. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1998. – С.35-42.

В статъе представлена психологическая специфика формирования культуры речевого общения студентов-психологов в высшей школе.

Ключевые слова: *культура общения; культура речевого общения; формирование культуры речевого общения.*

The paper presents of psychological specific of forming of verbal communication culture of students-psychologists in high school.

Key words: *communication culture; verbal communication culture; professional communication; forming of verbal communication culture.*